

WPROWADZENIE

Przed ponad tysiącem lat Polska, łącząc się z papieskim i łacińskim Rzymem, weszła do kręgu kultury zachodnioeuropejskiej, czerpiąc z jego skarbcza cywilizacyjnego, politycznego, społecznego i gospodarczego, ale też dodając do niego wiele nowego i autorskiego. Wkład Polski do cywilizacji chrześcijańskiej i do historii Kościoła jest niezaprzeczalny. Przyjęcie chrztu przez Polskę odegrało ogromną rolę w ukształtowaniu jej moralnego, kulturalnego i cywilizacyjnego oblicza w całym tysiącleciu. Od tego momentu Polska stała się krajem chrześcijańskim i weszła do wielkiej rodziny narodów „cywilizowanych”.

Oddawana do rąk Czytelników publikacja poświęcona jest długiemu rozwojowi obecności Kościoła w Polsce, od wieku x po XXI. Zawiera informacje o ważnych wydarzeniach, instytucjach i osobach, zwłaszcza związanych z historią regionu świętokrzyskiego, sytuowanego geograficznie między Wisłą a Pilicą. Ukazuje ona relacje Kościoła i państwa, społeczne i edukacyjne funkcje Kościoła i jego struktur, współprzenikanie religii i kultury.

Przedmiotem badań, których efekty zawarto w pracy, jest zatem Kościół i kwestie religijne, podejmowane przez ostatnie jedenaście wieków w Polsce. Natomiast celem publikacji jest określenie roli Kościoła w rozwoju dziejowym państwa. Oprócz tego należy zwrócić uwagę, że podjęte badania mają charakter wielowątkowy. Chcąc uzyskać kompleksowy wynik

badawczy, analizie poddano bowiem zarówno zagadnienia o charakterze ogólnopolskim, jak i lokalnym, a także kwestie stosunków państwo–Kościół i państwo–społeczeństwo. Ta wieloaspektowość i interdyscyplinarność podejmowanych problemów badawczych jest czynnikiem odróżniającym daną pozycję od dostępnej dotychczas literatury przedmiotu i może dzięki temu stanowić jej wymierne uzupełnienie.

Wśród autorów pozycji dotyczących współczesnych stosunków religijnych w Polsce z zakresu nauk o polityce i administracji oraz z prawa można wymienić m.in. Józefa Krukowskiego, Krzysztofa Warchałowskiego, Pawła Bałę, Pawła Leszczyńskiego, Marzenę Dzidek, Piotra Burgońskiego, Michała Gierycza, Dariusza Górę, Krzysztofa Łabędzia oraz Piotra Pochyły¹. Natomiast do liczego grona polskich historyków Kościoła należą m.in. Bolesław Kumor, Jerzy Kłoczowski, Zygmunt Zieliński, Jacek Wijaczka oraz Krzysztof Ożóg². Ważną dla niniejszej publikacji grupę opracowań stanowią publikacje wydawane z okazji obchodzonych jubileuszy chrystianizacji Polski³. Można także zwrócić uwagę, że poza naukami teologicznymi problematyka religijna jest szczególnie często podejmowana w kontekście

-
- 1 Zob. J. Krukowski, K. Warchałowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2000, s. 312 [i nowsze wydania]; P. A. Leszczyński, *Zagadnienia wyznaniowe w Konstytucji RP*, Warszawa 2001, s. 99; M. Dzidek, *Miejsce i rola polskiego Kościoła katolickiego w życiu publicznym. Zarys relacji między państwem, Kościołem, społeczeństwem*, Toruń 2007, s. 234; P. Bała, *Pod wezwaniem Boga czy Narodu. Religia a ustroj – studium przypadku polskich konstytucji*, Warszawa 2010, s. 359; *Religia i polityka. Zarys problematyki*, red. nauk. P. Burgoński i M. Gierycz, Warszawa 2014, s. 695; D. Góra, K. Łabędź, P. Pochyły, *Polityka wyznaniowa: perspektywa III RP*, Kraków 2019, s. 154.
 - 2 Zob. B. S. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do 1795 roku*, t. 1–4, Kraków 1998–2002; J. Kłoczowski, *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*, Warszawa 2000, s. 463; Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944–2002*, Radom 2003, s. 494; J. Wijaczka, *Kościół wobec czarów w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku (na tle europejskim)*, Warszawa 2016, s. 323; K. Ożóg, *Chrzest Polski*, Warszawa 2016, s. 231.
 - 3 Zob. *Kościół a naród i państwo w perspektywie 1050. rocznicy chrztu Polski: historia i terażniejszość*, red. nauk. J. Krukowski, M. Sitarz, I. Dosz, Lublin 2017, s. 266; *Jubileusz 1050. lecia Chrztu Polski*, red. K. Woźniak, B. Kruszyk, M. Kulczyński, Gniezno 2017, s. 159; *Pół wieku milenium: religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967). Studia i materiały*, red. B. Noszczak, Warszawa 2017, s. 309; A. Młynarczyk-Tomczyk, *Obchody „Polskiego Tysiąclecia” (1957–1966/67). W kręgu polityki, nauki i popularyzacji*, Kielce 2019, s. 662.

biograficznym⁴, lokalnym⁵ i funkcjonowania zgromadzeń zakonnych⁶. Poza tym dotychczas prowadzone badania były zazwyczaj prowadzone w obrębie jednej dyscypliny naukowej, np. historii, prawa czy nauk o polityce i administracji. Natomiast brakuje studiów interdyscyplinarnych. Próba zapełnienia tej luki jest prezentowana praca zbiorowa.

W związku z realizacją postawionego celu badawczego praca podzielona została na jedenaście rozdziałów. Struktura taka nawiązuje również do tytułu publikacji. Jednemu bowiem wiekowi chrześcijaństwa w Polsce przypisano symbolicznie jeden rozdział. Poszczególne teksty w książce uporządkowano zarówno pod względem chronologicznym, jak i tematycznym.

Rozdział pierwszy: *Chrzest Mieszka I – okoliczności i znaczenie* ma charakter wprowadzający i ukazuje jeden z najważniejszych epizodów z dziejów Kościoła katolickiego w Polsce – przyjęcie chrześcijaństwa. Już od XIX wieku historiografia polska podejmowała te zagadnienia. Pytano o drogi przyjęcia przez Polskę chrześcijaństwa, przyczyny chrztu Mieszka, próbowano wyjaśnić rolę chrześcijańskiej żony Mieszka I w dziele przyjęcia chrztu przez niego i jego dwór. Zadano również pytanie o datę, miejsce i okoliczności związane z tym wydarzeniem⁷. Rozdział przynosi próbę rozwiązania tych problemów badawczych, choć podkreślono w nim, że początki chrześcijaństwa na ziemiach polskich należą do słabo udokumentowanych źródłowo.

4 Zob. np. R. Dudala, *Kod Jana Pawła II*, Kielce 2010, s. 390; R. Łatka, B. Mackiewicz, D. Zamiatała, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 558.

5 Zob. np. D. Olszewski, E. Wiśniowski, *Parafia Kije. Zarys dziejów*, Kielce 1993, s. 254; W. Gałązka, *Kapituła kolegiacka w Opatowie w latach 1562–1983*, Sandomierz 1997, s. 390; R. Kubicki, *Zarys dziejów kościoła Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i klasztoru oo. Bernardynów w Opatowie*, Kielce–Opatów 2009, s. 136; D. Burdzy, *Szesnastowieczny Sandomierz. Kościół i miasto*, Kielce 2012, s. 456.

6 Zob. H. E. Wyczawski, *Bernardyni polscy*, t. 3, 1772–1946, Kalwaria Zebrzydowska 1992, s. 573; M. Derwich, *Benedyktynski klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*, Warszawa–Wrocław 1992, s. 670; M. Starnawska, *Między Jerozolimą a Lukowem: zakony krzyżowe na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa 1999, s. 416.

7 Zob. E. Ryczkowski, *Historia Polska do końca panowania Stefana Batorego*, Poznań 1853, s. 12–14; A. Naruszewicz, *Historia narodu polskiego*, t. 1–2, Kraków 1859, s. 51–55; W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce. Do połowy wieku XII*, Lwów 1893, s. 3–15; *Polska, jej dzieje i kultura od czasów najdawniejszych do chwili obecnej*, t. 1: *Od pradziejów do 1572 r.*, Warszawa 1927, s. 57–58.

Tematyce chrystianizacji ziem polskich, ale z perspektywy regionalnej, poświęcony jest również drugi rozdział zatytułowany *Recepcja chrześcijaństwa w okolicach Opatowa i Sandomierza w świetle źródeł archeologicznych*. Autor podejmuje w nim próbę odpowiedzi na pytanie o recepcję chrześcijaństwa w polskich prowincjach, analizując problem na przykładzie Sandomierszczyzny. Niewątpliwie chrzest Mieszka I nie oznaczał, że nowa wiara została przyjęta i rozpowszechniona we wszystkich zakątkach państwa. Podobnie jak w poprzednim rozdziale, Autor zwraca również uwagę, że pierwszy okres chrystianizacji okolic Sandomierza i Opatowa ma bardzo słabe odbicie w źródłach archeologicznych i w pisanych.

Opieka świętych i błogosławionych, duchowa wartość misji związanych z kultem chrześcijańskim oraz pokrywające całą Polskę zabytki architektury i sztuki sakralnej – stanowią niewątpliwie symbol ciągłości Kościoła przez jedenaście wieków. Do tematyki tej nawiązują kolejne dwa rozdziały. Poświęcone zostały one badaniom konkretnych świątyń, którym w okresie średniowiecza przypisuje się duże znaczenie o charakterze regionalnym oraz ogólnopolskim. Pierwszy z nich – *Wiślica po latach. Powracające tematy: domniemana misa chrzcielna, „pogański książe silny wielce”, palatia na Regii* – przybliży badania archeologiczne prowadzone w Wiślicy. Po zakończeniu II wojny światowej zarysowały się pomyślnie perspektywy badań z zakresu archeologii wczesnego średniowiecza. Istotne miejsce na mapie tych badań znalazła właśnie Wiślica, przyciągając uwagę badaczy i znacznej części społeczeństwa. Badania w Wiślicy odpowiedzieć miały na jedno z najbardziej spornych w historiografii pytań, a mianowicie: Czy przed przyjęciem chrztu przez Mieszka w południowej Polsce krzewił się obrządek słowiański? Największego rozgłosu nabrała Wiślica w związku z odkryciem w 1958 roku pozostałości tzw. misy, którą zinterpretowano jako basen chrzcielny. Jej powstanie i funkcjonowanie łączono z działalnością misji cyrylometodiańskiej w Małopolsce i prawdopodobieństwem istnienia biskupstwa obrzędu słowiańskiego.

Czwarty rozdział pt. Wybrane problemy z dziejów kościoła pod wezwaniem św. Idziego w Ptkanowie przybliży dzieje drugiej świątyni analizowanej w tej pracy, znajdującej się w bardzo niewielkiej odległości od Opatowa. Kościół pod wezwaniem św. Idziego w Ptkanowie posiada długą historię,

sięgającą wczesnego średniowiecza. Przez wiele wieków świątynia i parafia trwały pośród zmiennych kolei losów. Przez lata nieremontowana, uległa zniszczeniu, a dopiero w latach 80. XX wieku została gruntownie odrestaurowana.

Dalsza część publikacji eksponuje rolę chrześcijaństwa w dziejach kultury polskiej. Niewątpliwie przez kilka pierwszych wieków, które upłynęły od przyjęcia wiary chrześcijańskiej, duchowieństwo było najbardziej wpływowym stanem i odgrywało dominującą rolę kulturotwórczą w Polsce. Dopiero w następnych wiekach Kościół zaczął dzielić się tym wpływem, współdziałając z dworem-państwem, a następnie od XIX i XX wieku jego znaczenie zaczęło systematycznie maleć⁸. Zachodzące zmiany najlepiej można zaobserwować na przykładzie ewolucji roli i znaczenia zgromadzeń zakonnych, które są przedmiotem kolejnych dwóch rozdziałów tej publikacji. Jednym z najbardziej znanych zakonów, posiadających rozwiniętą strukturę w Polsce, są bernardyni, czyli franciszkanie gałęzi obserwanckiej (Zakon Braci Mniejszych Regularnej Obserwancji – łac. *Ordo Fratrum Minorum Regularis Observantiae*, OFMObs). Z tego także powodu poświęcony im został rozdział piąty. Autor analizuje w nim w sposób szeroki i szczegółowy działalność religijną, społeczną i kulturową polskich bernardynów.

Poza męskimi zgromadzeniami zakonnymi w Polsce od lat funkcjonują również żeńskie zakony. Przykładem takim są benedyktynki, które są przedmiotem badań zawartych w szóstym rozdziale. Rozważania znajdujące się w nim stanowią przyczynek do określenia roli, jaką odegrały Mniszki Zakonu św. Benedykta w rozwoju szkolnictwa żeńskiego w okresie od XVII wieku aż do schyłku XVIII wieku. Autorka odwołuje się w nich do dotychczasowych badań własnych, zwracając szczególną uwagę na benedyktynki sandomierskie.

W siódmym rozdziale przeanalizowano miejsce i rolę religii w aktach prawnych o charakterze ogólnoustrojowym w okresie przedkonstytucyjnym. Przedmiotem badania objęte zostały tzw. artykuły henrykowskie i prawa kardynalne, które w I Rzeczypospolitej pełniły funkcję aktów określających

8 Zob. K. Turowski, *Wpływ Kościoła na kulturę polską (Wykłady dla duchowieństwa 23–25 VIII)*, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” (1966) z. 4, s. 84.

podstawy ustrojowe państwa. Analizując powyższe dokumenty, przedstawiono również ogólną ich genezę oraz najważniejsze wydarzenia z nimi związane.

Ósmy rozdział pt. *Ziemiaństwo jako kolatorzy i prezesi dozorów kościelnych w parafiach północnej Małopolsce w XIX i XX wieku (do 1918) – próba nakreślenia problemu* dowodzi, że w tym okresie sfery ziemiańskie, uznając się za spadkobierców tradycji szlacheckiej doby przedrozbiorowej, dążyły do utrzymania wpływowej roli w modernizującym się społeczeństwie polskim. Było to zjawisko o charakterze ogólnozaborowym, występowało także na obszarze ziem północnej Małopolski (fragment Królestwa Polskiego podporządkowanego Rosji). Miało to swój wymiar m.in. w tradycyjnej – sięgającej epoki I Rzeczypospolitej – ofiarności ziemian na rzecz świątyń parafialnych, leżących w obrębie ich dóbr lub bezpośrednio z nimi sąsiadujących. Ta aktywność, podbudowana zrozumieniem swej roli społecznej i żarliwością religijną, miała podstawowe znaczenie dla sukcesu lokalnych inicjatyw remontowych czy inwestycyjnych, m.in. w widłach Wisły i Pilicy.

Rozdział dziewiąty przenosi Czytelnika do XX wieku. Zawiera on przekaz o 1000-letniej tradycji Kościoła, jaki wpisał się w obchody milenijne z lat 1957–1966/67. Kościelne obchody Milenium Chrztu Polski zaowocowały serią prelekcji dostosowanych do potrzeb Kościoła, a skierowanych do liczного grona wiernych. Przekaz ten, przedstawiony barwnym językiem, utrzymany był w klimacie gloryfikacji Kościoła katolickiego i jego tysiącletnich dziejów.

Dziesiąty rozdział koresponduje tematycznie z rozdziałem siódmym. Przeanalizowano w nim miejsce i rolę religii w przepisach konstytucyjnych obowiązujących w Polsce. Przedmiotem badania objęte zostały wszystkie polskie ustawy zasadnicze: od *Ustawy rządowej* z 3 maja 1791 roku, poprzez konstytucje i akty prawne o charakterze ustrojowym w okresie zaborów, po obecnie obowiązującą Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku. Poza tym dokonana została analiza wybranych projektów zmiany obowiązującej obecnie Konstytucji, wnoszonych przez współczesne partie polityczne, która umożliwiła przedstawienie możliwych kierunków rozwoju prawa konstytucyjnego w Polsce w zakresie problematyki religijnej.

Ostatni rozdział zawiera rozważania o charakterze ogólnym i tylko w pośredni sposób nawiązuje do tematyki publikacji. Przedstawiono w nim

bowiem problematykę dotyczącą wieloznaczności definiowania tak podstawowych terminów jak „naród” i „narodowość” oraz możliwość rozpatrywania ich z perspektywy różnych kontekstów. Zwrócono uwagę, że większość z przywołanych rozważań teoretycznych w tym zakresie znajduje swoje odzwierciedlenie w nauce społecznej Kościoła. Przywołane zostały jednak także te poglądy, które spotykają się z jednoznacznie negatywną oceną ze strony Kościoła. Dwie z nich, przeciwstawne sobie, postrzegane są jako szczególnie groźne dla właściwego rozwoju narodu i współpracy międzynarodowej. Są nimi kosmopolityzm i nacjonalizm.

Autorzy poszczególnych rozdziałów dokonali szerokiej kwerendy bibliotecznej i archiwalnej. W pracy zastosowano następujące metody badawcze: metodę analizy treści, metodę porównawczą, metody ilościowe oraz metodę historyczną.

Redaktorzy publikacji pragną wyrazić podziękowanie całemu zespołowi badawczemu za wkład wniesiony w powstanie pracy. Dziękujemy Autorom za chęć podzielenia się swoją wiedzą. Redaktorzy wyrażają również wdzięczność recenzentowi książki – ks. dr. hab. Jarosławowi Czerkawskiemu z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie – za cenne uwagi zawarte w recenzji, które pozwoliły nadać książce ostateczny kształt.

Radosław Kubicki, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Anita Młynarczyk-Tomczyk, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Rafał Dudała, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach